

Omladinsko–studentska glasila kao mediji artikulacije ideja studentskog pokreta u Jugoslaviji 1968. godine*

BORISLAV BIJELIĆ

Centar za povijest Slavonije i Baranje, Slavonski Brod

1. Zbog ograničenih mogućnosti slobodnog izražavanja i relativno niskog stupnja kritičke svijesti u dekadi koja je prethodila buntu studenata '68, gotovo da i nisu postojale suštinske razlike između omladinsko–studentskih i ostalih dnevnih glasila. Pedesetih godina prisutne su u novinarstvu, a i šire, u svim oblastima javnog djelovanja, stroga pravila igre koja su pojedinci, ako su se htjeli »igrati«, morali striktno poštovati. Prostor za sumnju, kritiku, ili bilo što drugo što je moglo ugroziti dignitet kreatora dnevne politike bio je toliko sužen da je o pojedinim pitanjima bilo naprosto nemoguće prepoznati redakcijski stav, a o osobnom da se i ne govori. I u ovom su slučaju izuzeci samo potvrđivali pravilo. U suženim okolnostima koje su tada vladale, kritički angažman nije mogao bitno pridonijeti afirmaciji slobodne misli. Implikacije takvog stanja, razumije se, pogubno su djelovale na sve oblasti duhovnog stvaralaštva — pa i na novinarstvo.

U takvim uvjetima bitnih razlika između omladinsko–studentskih i ostalih dnevnih glasila i nije moglo biti. Razlike su se manifestirale tek u preferiranju pojedinih tema. »Mala štampa«, što je donekle i razumljivo, u focus svoga interesa stavljala je pojedine aspekte života i rada mlade generacije dok je bavljenje politikom, u užem smislu te riječi, bilo u ingerenciji ostale dnevne štampe. Međutim, pristup tim temama, gledajući u cjelini, bio je isti — na liniji pragmatičkih potreba dnevne politike. Stanovita demokratizacija društva kojoj se prišlo na početku šezdesetih godina nije mimošla ni omladinsko–studentska glasila. Do promjene je došlo i u izboru i u pristupu pojedinim temama. Na stranicama tih gla-

* Predloženo za objavljivanje kao »integralni dio magistarske radnje o studentskom pokretu u Jugoslaviji« koju je autor obranio na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Prihvaćeno kao *prilog* istraživanjima i rasprama, pa i raspravama, o toj značajnoj povijesno-suvremenoj temi. Usp. i autorov »Pregled literature o studentskim demonstracijama u Jugoslaviji 1968. godine«, Slavonski povijesni zbornik, 24, 1987, 145—174 (također i dvije njegove šire recenzije u istom svesku, 244—252 i 252-259). Još jedan dio radnje: Analiza programatskih dokumenata studenata Beogradskog univerziteta za vrijeme demonstracija u lipnju 1968. god., isto, 25, 1988, 113—121.

sila sve više se preferiraju teme općedruštvenog značaja, iako ta orijentacija, sa sigurnošću se može tvrditi, još uvijek nije postala dominantna, dok se do tada apologetski i nekritički pristup sukcesivno napušta. Umjesto toga, sve češće se primjenjuje kritički metod koji je u prethodnom razdoblju bio tek diskretno naznačen.

To, barem u počecima, još uvijek nije značilo da je riječ o kritici ničim nesputanoj. Naprotiv! Kritici, pogotovo naše društvene zbilje, prišlo se vrlo oprezno, ni jednog momenta ne gubeći iz vida oficijelne ocjene pojedinih događaja i stupanj kritičnosti koji u danom momentu politički forumi, ali i pojedinci mimo tih foruma, što svakako nije beznačajno, mogu prihvatiti.¹ Tek u drugoj polovici šezdesetih godina, naročito poslije 1966. godine, može se zapaziti stanovita radikalizacija koja je, kako su se bližile studentske demonstracije, bivala sve naglašenija.

2. Problemi tretirani u omladinskoj štampi odražavaju društvenu realnost toga vremena, a način tretiranja i sam predstavlja jednu komponentu te realnosti. Tako su u tome periodu osobito prisutna pitanja u kojima je sublimiran represivni odnos državnog aparata.

Jedna od čestih tema na kojima se brusilo pero mladih novinara, tema kojoj je posvećivano sve više prostora i koja je donekle utjecala na radikalizaciju studenata u Jugoslaviji bio je protest protiv rata u Vijetnamu.

Naišavši na oštru osudu zvaničnih jugoslavenskih krugova, kritika ekspanzionističke politike SAD-a prenijela se i na stranice »male štampe«. Solidarizirajući se s narodom Vijetnama, jugoslavenski studenti stavili su do znanja da ne prihvaćaju logiku razvoja kapitalističkih društava, ali, isto tako, da im nisu strane i pozicije s kojih taj rat kritiziraju lijevi pokreti na Zapadu. Svoje nezadovoljstvo vanjskom politikom Sjedinijenih Država studenti su iskazali i demonstracijama koje je potkraj 1966. godine organizirao Savez studenata Jugoslavije.²

Međutim, te demonstracije izmakle su kontroli organizatora, dobile spontan tok i završile u sukobu s policijom koja ih je nastojala lokalizirati. U tim demonstracijama još jednom je potvrđeno da su istupi mladih ljudi malokad jednoznačno usmjereni. U tom slučaju, iskazujući svoju humanističku orijentaciju i suprotstavljajući se genocidu u Vijetnamu, demonstranti su nakon intervencije policije, koja je zahtijevala da se razidu, »nezavisno od rata u Vijetnamu nastojali da svoju srdžbu ispolje na organima milicije. Njima je rat u Vijetnamu bio samo povod za manifestaciju dubljeg nezadovoljstva.«³

Na stranicama omladinsko-studentskih glasila u tijeku druge polovice 1968. godine zapažen prostor bio je posvećen studentskom pokretu u

¹ Omladinsko-studentska glasila neće prva dati impulse za kritiku deformacija u društvu nastalih kao plod sve veće birokratizacije i voluntarizma pojedinaca, ali će nakon Četvrtog plenuma, kada takve pojave budu osuđene sa najviših mjesta, i sama izraziti svoje neslaganje s dotadašnjom praksom.

² Vidi: Dokumenti, jun—lipanj 1968, *Praxis*, Zagreb 1971, str. 9—35.

³ Vidi: *Manojlo Bročić—Ljubica Bročić*, Omladina i društvo, Centar za društveno-političko obrazovanje Radničkog univerziteta »Đuro Salaj«, Beograd 1967, str. 19.

svijetu.⁴ Naročito pomno praćena je situacija u SR Njemačkoj da bi se nekoliko mjeseci prije izbijanja bunta na našim sveučilištima veća pažnja posvetila pokretima u Poljskoj i Francuskoj koji su upravo tada dostizali svoj vrhunac.

Gotovo da i nije bilo omladinskog glasila koje nije izvijestilo o atentatu na Rudija Dutschkea, vođu njemačkog studentskog pokreta. Odmah nakon atentata, 11. travnja 1968, »Tribuna«⁵ će objaviti Dutschkeov članak: »Demonstracija, univerzitet i društvo« a »Susret«⁶ objavivši njegovu fotografiju na naslovnoj stranici, pokrenut će na stranicama svoga lista raspravu o angažmanu omladine. Na stranicama istog lista⁷ objavit će se i tekst Herberta Marcusea o studentskoj opoziciji i niz članaka u kojima će biti naznačena radikalna orijentacija koju će taj list njegovati sve do izbijanja sukoba na Beogradskom univerzitetu, za vrijeme njegova trajanja — pa i kasnije.

Znatan doprinos praćenju studentskog pokreta u svijetu nazočan je i u »Omladinskom tjedniku« i »Poletu« koji će u jednom od svibanjskih brojeva izdati i podlistak naslovljen »Gnjevno studentsko proljeće«. U podlistku u kojem je preneseno i nekoliko članaka iz »Susreta« i »Studenta« (sveukupno tri), između ostalog, ističe se »da je gotovo nemoguće izreći opću ocjenu tih studentskih kretanja, jer svaka zemlja u kojoj su se studenti pokrenuli ima svoju povijest i svoje probleme. Ipak, kaže se dalje u tekstu, na stranicama i transparentima ispisane su parole koje i nas mogu približiti suštini tih nemira (kurz. B. B.): studenti traže obustave ratnih operacija, mir u Vijetnamu, zahtijevaju veća prava i slobode u svojim zemljama, zahtijevaju da učmali i birokratizirani vladajući aparati prepuste rukovođenje novim i progresivnijim snagama, traže reorganizaciju visokog školstva itd. . .⁸

U ožujku će sva omladinska i studentska glasila izvještavati o pobuni studenata u Poljskoj. Srpsko filozofsko društvo potaknuto tim događajima, ali i onima u Čehoslovačkoj, organiziralo je 4. travnja diskusiju o položaju marksističke misli u socijalističkim zemljama. U diskusiji koja se tom prilikom vodila dana je puna podrška zahtjevima poljskih studenata i istovremeno izraženo neslaganje s pisanjem »naše štampe, naročito Politike, koja nekritički prenosi zvanična mišljenja iz Poljske i tako daje neodržive kvalifikacije pojedinih poljskih profesora i naučnika«.⁹

Studenti Filozofskog fakulteta u Beogradu napisali su i poslali pismo podrške poljskim studentima i profesorima u kojem su istakli neslaga-

⁴ Informacije o studentskom pokretu u svijetu redovito su objavljivane i na stranicama »velike štampe« sve do trenutka dok se nemiri nisu prenijeli i na naša sveučilišta. Nemiri studenata Zapadne Evrope poslužili su kao argument da se čitaocima još jednom stavi do znanja kako je kapitalizam iscrpio sve svoje mogućnosti te da je samo pitanje dana kada će biti srušen uslijed imanentnog mu proturječja. Poslije 3. lipnja na stranicama »velike štampe« naglo se gubi interes za studentska gibanja u svijetu.

⁵ *Tribuna*, 29. IV 1968.

⁶ *Susret*, 1. V 1968.

⁷ *Susret*, 15. V 1968.

⁸ *Polet*, br. 19, svibanj 1968.

⁹ *Student*, 9. IV 1968.

nje zbog nedemokratskih postupaka poljskih vlasti i pokušaja »da se progresivnom studentskom pokretu suprotstavlja radnika klasa za čiju se potpunu emancipaciju bore i studenti.«¹⁰

Nezadovoljan što nije unaprijed obaviješten o sadržaju pisma, s kojim se potpuno ne slaže, Univerzitetski odbor Saveza studenata Beogradskog univerziteta osudio je tu akciju¹¹ što je bio povod da studenti Filozofskog fakulteta napišu otvoreno pismo Univerzitetskom odboru i pobliže objasne motive kojima su se rukovodili sastavljajući pismo.¹² Značenje te polemike utoliko je veće što je upravo u njoj iskazana diskrepancija između omladinskog rukovodstva, kao transmisije viših političkih foruma koji su se prema omladinskim odnosili paternalistički, i šireg članstva koje je težilo spontanoj akciji i već tada pokazivalo jasne simptome »radikalne infekcije«. Osim toga, snažno se ispoljilo i prisustvo generacijske solidarnosti, svijesti da se u vrijeme kada mladi ljudi širom svijeta proživljavaju svakojaka iskušenja kako bi stvorili pretpostavke za stvaranje čovječnijeg čovjeka, naprosto ne može ostati pasivni posmatrač. Studentski pokret u svijetu utoliko je i utjecao na radikalizaciju dijela studenata u Jugoslaviji koji su, postavši svjesni svoje povijesne uloge, a činilo se i šanse, postali znatno kritičniji prema društvenoj stvarnosti i postavili niz pitanja vitalno značajnih za dalji razvitak jugoslavenske zajednice.

Kritički intonirani napisi prema različitim aspektima te stvarnosti iz dana u dan bivali su mnogobrojniji, konkretniji i kritičniji. Takve tendencije naglašene su u svim studentskim i omladinskim glasilima, naročito u »Studentu« i »Susretu«.

Redakcija »Susreta«¹³ napisala je svojevrstan pleoaje spontanoj akciji studenata Filozofskog fakulteta u pismu koje su uputili kolegama u Varšavi. U članku se iz »Večernjih novosti« prenosi mišljenje, koje se čulo na sjednici Univerzitetskog komiteta Saveza komunista Beogradskog univerziteta, »da ni jedna politička akcija ne može biti spontana, već pripremana i organizovana« kao i to da je nedovoljna aktivnost Saveza komunista među studentima glavni razlog nastajanja »međuprostora« koji koriste studenti da bi spontano reagirali na događaje u zemlji i svijetu.

Komentirajući takva mišljenja u članku se ističe »da nema potrebe braniti jednu pre svega demokratsku akciju, čija je velika vrednost upravo u inkriminanoj spontanosti i humanosti«. Ipak, kaže se i ovo: »To je prava podrška, ne više proklamovana i institucionalna, već spontana, duboko ljudska i etička i politički mnogo značajnija nego da je izražena kroz zvanični stav foruma [...]. A što nekome smetaju 'međuprostori' u kojima je moguće delovati spontano, najbolje pokazuje koliko su u ovom društvu, i u Savezu komunista, još uvek duboko uvrežene birokratsko-etatističke tendencije kojima zastaje dah pred svakom samoini-

¹⁰ *Student*, 23. IV 1968. Pismo rektoru Varšavskog univerziteta u kojem su izražena približno slična gledišta na inicijativu poljskih studenata i profesora poslali su i lju-bljanski studenti. Vidi: *Tribuna*, 15. IV 1968.

¹¹ *Student*, isto.

¹² Isto.

¹³ *Susret*, 1. V 1968.

cijativom i slobodom delovanja, pred svim što 'iskače' iz njihovog statičkog birokratskog pokreta u kome i stvari i ljudi i događaji imaju svoje unapred definisano i predestinirano mesto.»

U narednom broju »Susreta«,¹⁴ također iz pera redakcije, napisan je Uvodnik u kojem se sagledava mjesto i uloga naših studenata u situaciji »stupanja na svetsku scenu jednog novog istorijskog aktera, jedne nove snage od koje u velikoj meri može zavisiati dalji tok društvenih kretanja i razvoja, društvene grupe specifične i jedinstvene po svojim karakteristikama: mladosti, obrazovanju, nezavisnosti, kritičnosti, samosvesti, masovnosti [...]».

Dok su se studenti u većem broju zemalja, ističe se u članku, nametnuli kao ozbiljna alternativa i uspjeli da »revolucionišu revolucionara«, tj. radničku klasu, »među jugoslovenskim studentima i dalje, u velikoj meri, vlada apatija, nastala verovatno iz uverenja da se ne može bitno uticati na tokove društvenog razvoja«. Umjesto orijentacije Saveza studenata na rješavanje, i to ne naročito uspješno, života i rada studenata, redakcija lista zalaže se za angažman studenata u rješavanju općedruštvenih problema »jer rješavanje 'studentskih problema', moguće je jedino kroz permanentnu studentsku akciju za političko afirmisanje proklamovanih *opštih principa* na kojima počiva naše samoupravno društvo, a koji se, kao što znamo, u praksi često ne ostvaruju na zadovoljavajući način«.

Slične teme dominiraju i na stranicama »Studenta«. U broju koji je izašao još u veljači tekuće godine¹⁵ Manojlo Bročić piše članak »O sukobu generacija u Jugoslaviji« u kojem, između ostalog, kaže da je taj sukob realnost, bez obzira priznavalo se to sa političkih govornica ili ne. »Treba napomenuti, ističe autor, da taj sukob ne nastaje na osnovu opšteg odnosa prema socijalizmu i drugim temeljnim vrednostima za koje se ovo društvo opredelilo, već da prvenstveno izvire baš iz nepoštovanja tih vrednosti, odnosno nastojanja jednog dela starijih da značajniji deo sadašnjih i budućih blagodati društvenog razvitka zadrže za sebe ili pak na dohvrat svoje ruke.«

Uslove koji su doveli do konkretizacije nezadovoljstva omladine autor vidi u neadekvatnoj distribuciji svih oblika društvene moći, naročito političke, što potkrepljuje učešćem mladih ljudi u članstvu Saveza komunista koje je u permanentnom opadanju, smanjenim mogućnostima za zapošljavanje te gubljenjem povjerenja u demokratske institucije društva. Na kraju članka sugerira se da, ako želimo imati omladinu koja je »integrisani« dio društva, do sada primjenjivanu logiku subordinacije moramo zamijeniti logikom koordinacije pri čemu Savez komunista »sledeći svoju normativnu orijentaciju, može najviše tome doprineti. U protivnom, do sada javno neizgovarana *srdžba protiv njega dobiće svoje nove, zakonite oblike* (kurz. B. B.)«.

Dva mjeseca kasnije redakcija istog lista¹⁶ uputila je studentima Beogradskog univerziteta čestitku ovog sadržaja: »Studentima Beogradskog univerziteta čestitamo praznik 4. april sa željom da budu revolucionarni.«

¹⁴ *Susret*, 15. V 1968.

¹⁵ *Student*, 27. II 1968.

¹⁶ *Student*, 2. IV 1968.

Eklatantan primjer studentskog angažmana na rješavanju općedruštvenih problema ispoljen je, uz ostalo, i u Otvorenom pismu Gradskoj skupštini Beograda¹⁷ koje je sročila redakcija »Studenta« u želji da aktualizira sve učestalije malverzacije u oblasti stambene politike. U pismu se ističe »da postoje porodice koje su posle oslobođenja dobile dva stana [. . .]. Kako je do toga došlo, kaže se u pismu, teško je ustvrditi, samo je evidentno da sada postoje građani koji imaju stan više i da taj stan izdaju za sumu koja je često veća od prosečne radničke plate [. . .]«. Gradska se skupština za to proglašava odgovornom, jer nije poduzela adekvatne korake da se suprotstavi takvim tendencijama, te se proziva da javno odgovori na ova pitanja: »koje su ustanove i institucije najbolje zadovoljile potrebe svojih članova; koliki je broj radnika kojima stambeno pitanje nije rešeno, a koliki, recimo, broj beogradskih službenika, na kraju kažite, inzistira redakcija: od ukupno podeljenih stanova posle rata koji procent se odnosi na radnike?»

Određeni nagovještaj da bi do studentske reakcije na stanje u društvu moglo doći nazočan je i u članku Đorđija Vukovića, tada glavnog i odgovornog urednika »Studenta«, koji na stranicama istog lista,¹⁸ u tekstu pod naslovom »Znaci političke krize« ukazuje na turbulentno stanje na Beogradskom univerzitetu i šire, u društvu, da bi članak okončao konstatacijom da »kada se ovome dodaju i nesporazumi oko samoupravnih prava studenata [. . .], dobivamo nešto jasniji uvid u ovu ozbiljnu situaciju čije su odlike [. . .] napetost i moguća konfliktnost (kurz. Đ. V.)«.

Kao što sam već istakao, slične tendencije bile su prisutne i na stranicama ostalih omladinsko-studentskih glasila,¹⁹ doduše ne uvijek toliko eksplicitno naznačene. Ne ulazeći u pojedinosti pisanja tih glasila, ipak ću, kao ilustraciju raspoloženja dijela zagrebačkih studenata, citirati pisanje »Poleta« o protestnoj bakljadi koju je, 22. svibnja, u povodu Međunarodne godine prava čovjeka, organizirao Sveučilišni odbor SSJ Zagrebačkog sveučilišta. U toj manifestaciji, prema pisanju »Studentskog lista«, sudjelovalo je oko 40 tisuća ljudi — mahom omladine.

Osvrćući se na bakljadu Darko Stuparić našao je za potrebno da organizatorima te pompozne manifestacije postavi ova pitanja: »zašto su omladinci morali obavezno sudjelovati u toj manifestaciji, čemu jake milicijske snage na čelu povorke i u okolnim ulicama te koji su principi kojima su se rukovodili organizatori manifestacija organizirajući poslije bakljade drugarsko veče? Na kraju članka autor konstatira: »Iz ova tri osnovna pitanja izvlačim zaključak da je organizator režirao ovu manifestaciju na način nespojiv s onim intencijama na osnovu kojih se mladi ljudi odpućuju putem izgradnje jednog humanijeg društva. Stoga protestiram protiv takvih protest-bakljada, a zalagat ću se za istinski angažman koji se doprinositi napredovanju na putu progressa.«²⁰

Prezentirani napisi sa stranica omladinsko-studentskih glasila čine tek dio, i to manji, sveukupnog broja indikativnih članaka o radikalizaciji

¹⁷ *Student*, 16. IV 1968.

¹⁸ *Student*, 21. V 1968.

¹⁹ Tu prije svega mislim na ljubljansku *Tribunu*, sarajevska *Lica*, novosadski *Index*, te zagrebačke listove, posebice *Omladinski tjednik* i *Polet*.

²⁰ *Polet*, br. 20, lipanj 1968.

tih glasila u predlipanjskom periodu. Ta su glasila uspjela relativno vjerno prenijeti senzibilitet mlade generacije u Jugoslaviji — ali ne samo to. Ona su odigrala i presudnu ulogu u stvaranju toga senzibiliteta koji se očitovao u pojačanom interesu za društvena pitanja i svijesti da se na njih može i mora utjecati da bi se čovjek istinski potvrdio kao društveno biće koje mijenjajući svoj svijet mijenja i samog sebe — ali i obratno.²¹

U vrijeme kada je otpočeo »incident« u Novom Beogradu školska godina 1967/8. bila je već pri kraju, trebalo je još samo pripremiti i položiti ispite. Znatno broj studenata odlučio je da ispite priprema u mjestu svoga stalnog boravka i čim su predavanja završena napustili su sveučilišna središta. Redakcije omladinskih i studentskih glasila, kako je već bilo uobičajeno, potkraj svibnja zahvalile su se čitaocima na ukazanom im povjerenju, a svoje nove brojeve najavili tek za rujnan tekuće, odnosno početak prvog semestra naredne školske godine. Međutim, novonastala situacija nametnula je potrebu da se ustaljena shema napusti te da se u interesu što boljeg i objektivnijeg informiranja javnosti izdaju vanredni brojevi pojedinih listova. Prihvativši se tog zadatka, neki su listovi bili suočeni s brojnim teškoćama.

Dva vanredna broja »Studenta«, koja su se pojavila u tijeku sedmice, bila su privremeno zabranjena, ali unatoč tomu, dijeljeni su građanima Beograda uz, razumije se, znatno otežane okolnosti.²² Još gore od »Studenta« prošao je vanredni broj »Susreta« koji je grafičko poduzeće »Slobodan Jović«, pod »misterioznim« okolnostima, »u trenutku kada je gotovo čitav materijal već bio složen i kada je preostalo još par sati do izlaska prvih primeraka«,²³ odbilo štampati tako da je list izašao post festum, tek 11. lipnja.

Osim ta dva lista, pojavila se i »Mladost«, 6. lipnja; »Index«, 9. lipnja; »Studentski list«, 10. lipnja; a »Tribuna« tek 17. lipnja. U istom mjesecu izašao je i dvobroj »Lica«, vanredni broj »Vidika«, dok je vanredni broj »Studenta« od 25. lipnja 1968. godine odlukom Okružnog javnog tužilaštva u Beogradu bio trajno zabranjen.²⁴

Svi navedeni brojevi potpuno su posvećeni buntu studenata. I dok se, možda, moglo očekivati da će na stranicama svih tih listova njihova ak-

²¹ Doduše druga »varijanta« koja polazi od potrebe mijenjanja čovjeka, kao primarnog zadatka, u našoj '68. nije došla do izražaja, barem ne ni približno kao na Zapadu. Razloga za to ima više, a jedan od relevantnijih svakako je različit stupanj povijesnog razvitka pojedinih zemalja.

²² O razlozima zabrane prvog vanrednog broja *Studenta* vidi obrazloženje u *Borbi* od 6. VI 1968, a u vezi s privremenom zabranom drugog, isto tako vanrednog broja istog lista, vidi *Student*, van. br. 3, 11. VI 1968. Zabrane *Studenta* nisu bile jedini problem s kojim se susretala redakcija lista. Zbog nepovoljnih tehničkih okolnosti, list je bio prisiljen izlaziti samo na četiri stranice što svakako nije bilo dovoljno da se na željeni način obrade pojedine teme. Usp.: *Student*, van. br. 2, 8. VI 1968.

²³ *Susret*, vanredno izdanje, 11. VI 1968.

²⁴ U obrazloženju te odluke kaže se da list »donosi informacije i komentare koji ne odgovaraju činjeničnom stanju, kao i navode čija tumačenja mogu izazvati uznemirenje građana i remeti javni red i mir«. Takve informacije (komentari) prisutne su, navodno, u članku *N. Popova: Misterije i histerije*, te u člancima *Trive Indića* i *Aleksandra Stojanovića*.

cija naići na odobravanje i bezrezervnu podršku, ako ni zbog čega drugog, ono barem stoga da se neutralizira tendenciozno pisanje »velike štampe«, to se ipak nije dogodilo. Takav pristup afirmirao se na stranicama »Studenta« čija je redakcija, uz Univerzitetski komitet Saveza studenata Beogradskog univerziteta, Univerzitetski komitet Saveza komunistički i Akcioni odbor demonstracija, bila jedan od koordinatora pokreta na Beogradskom univerzitetu. U osnovi isti pristup naglašen je i na stranicama »Susreta«.

Kao antipod tim listovima, kada je riječ o omladinsko-studentskim glasilima, koja su, i prije izbijanja demonstracija, i za vrijeme njihova trajanja, a i kasnije, prenosila raspoloženje najradikalnijeg dijela studentske i omladinske populacije, stajala je »Mladost«, list Saveza omladine Jugoslavije. Za razliku od ta tri glasila, svi ostali omladinski i studentski listovi ispoljili su umjereniju orijentaciju nastojeći da s različitih aspekata, koliko je to moguće, objektivno daju svoj doprinos demistificiranju sukoba.

U pisanju »Indexa« i »Tribune« javnosti se korektno nastoje približiti uzroci studentskog nezadovoljstva i njihovi programatski dokumenti, ne ignorirajući pri tome ocjene političkih i drugih foruma o opravdanosti studentske akcije. U »Licima« i »Vidicima« centralno mjesto zauzimaju članci napisani s ciljem da studentskom pokretu daju teorijsko utemeljenje i ukažu na njegov povijesni značaj. Na stranicama »Studentskog lista« njegova prva pera, lišena bilo kakvog emotivnog odnosa prema studentskom pokretu, kritički i trezveno, pokušali su sagledati mjesto turbulentnih gibanja među studentima Zagrebačkog sveučilišta.

U prvom vanrednom broju »Studenta« može se izdvojiti nekoliko tema koje su činile njegovu okosnicu i kojima je, u skladu s tim, posvećeno najviše prostora. Čini se da je redakcija prihvatila za svoj primarni zadatak objasniti široj javnosti kako je uistinu došlo do sukoba, koji su njegovi dublji uzroci, kako su se prilikom sukoba ponašali organi sigurnosti, a kako studenti [...], jer, u protivnom, s obzirom na način pisanja dnevne štampe, dignitet studentske akcije bio bi ozbiljno poljuljan i time doveden u pitanje njen dublji smisao.

Članci »Kako je počelo« i »Što se dogodilo u podne 3. juna kod podvožnjaka u Novom Beogradu« imali su pridonijeti afirmaciji drukčijeg viđenja događaja od onog koje se istog dana pojavilo na stranicama »Borbe« i »Politike«. U njima je dana kronologija događaja, počevši od tuče u Radničkom univerzitetu do zaključno drugog sukoba kod podvožnjaka. Izjave pojedinaca, aktera sukoba, ukazale su na pojedine aspekte brutalnosti policije o čemu, uostalom, govore dovoljno »Vesti iz bolnica« i »Žalosna statistika« u kojoj se kaže da je »u studentskim akcijama u Novom Beogradu povređeno [...] ukupno 136 studenata«.²⁵

Nezadovoljstvo studenata pisanjem dnevne štampe najplastičnije je izrečeno konstatacijom da su beogradski listovi i radio pretrpjeli, »povodom obaveštavanja o studentskim demonstracijama, moralni pad i poraz bez presedana u istoriji našeg novinarstva«.²⁶

²⁵ *Student*, van. br. 1, 4. VI 1968.

²⁶ Isto.

U istom broju lista objavljena su i prva dva programatska dokumenta studenata Beogradskog univerziteta, a u drugom, isto tako vanrednom broju (8. lipnja), i Akciono-politički program, treći po redu i ujedno najvažniji programatski dokument studenata.²⁷ Kao i u prvom, i u drugom je vanrednom broju toga lista konkretna politička situacija našla svoj odraz u preferiranju pojedinih tema. Kritika masmedija nazočna je i u tom broju, ali ne više kao dominantna. Gorući problem u toj fazi studentske akcije bio je očuvati akciono i idejno jedinstvo pokreta i upoznati radničku klasu sa suštinom studentskih zahtjeva.

Ti momenti naglašeni su već člancima koji su bili objavljeni na prvoj stranici lista pod naslovom »Jedinstvo pokreta« i »Ko stoji iza izjava mnogih radnih kolektiva« da bi o pojedinim aspektima iste problematike, naročito mjerama koje su poduzimali poslovodni organi u nekim poduzećima s ciljem da onemoguće cirkulaciju ideja na relaciji studenti-radnici, bilo riječi i na narednim stranicama lista. Bitan doprinos raskrinkavanju tih tendencija dao je i Nikola Čebeljić u govoru održanom na Ekonomskom fakultetu koji je prenijet na stranice »Studenta«, te naročito radnik Buda Jelenković.²⁸

Redakcija »Susreta« prihvatila se ambicioznog zadatka da pokuša dati koliko-toliko zaokruženo viđenje proteklih događaja. Činjenica što je list izašao 11. lipnja, kada je već nastupila stanovita normalizacija stanja na Univerzitetu, takav pokušaj nije bio lišen osnovnih pretpostavki za uspjeh. Doduše, poteškoće imanentne takvom pokušaju bile su brojne, ali s obzirom na to da se tom zadatku prišlo s ciljem da se javnosti približi »istina o Crvenom univerzitetu«, a nikako da taj prikaz bude znanstvena ekspertiza proteklih događaja, takav pokušaj bio je vrijedan pažnje, to više što se cjelovit uvid u sve što se događalo na Beogradskom univerzitetu iz ostalih glasila, pogotovo ne na jednom mjestu, nije mogao dobiti.²⁹

U listu je razmjerno velik prostor posvećen prikazu dokumenata koji su se odnosili na studentsku akciju. U cijelosti je prenesen Predsjednikov govor preko TV, Akciono-politički program studenata Beogradskog univerziteta, a iz zvaničnog Biltena prenesen je i određeni broj pisama, i onih upućenih studentima, i pisama koje su studenti uputili radnicima. Ipak, možda su od svega nabrojanog značajnije izjave pojedinaca u kojima su dana viđenja konkretnih modusa sukoba, ali i mjesta, uloge i daljnje perspektive studentskog pokreta u kontinuiranom diskontinuitetu društvenog i političkog razvoja poratne Jugoslavije.

²⁷ Vidi: *Student*, van. br. 2, 8. VI 1968.

²⁸ Iz pisma *Buda Jelenkovića* (*Student*, van. br. 2), radnika tvornice V. F. uređaja u Zemunu i članka Akcionog odbora studenata Beogradskog univerziteta, saznajemo o »poteškoćama« s kojima je bio suočen da bi radnike upoznao s uzrocima studentskog nezadovoljstva i intencijama akcije koju su poduzeli. U pismu se kaže da su radnici odbili da se u njihovo ime pošalje pismo Gradskom komitetu koje je bez njihovog znanja sastavio sekretar partijske organizacije. Pisma sličnog sadržaja studentima su uputili radnici kolektiva »Autoput« te radnik Krstivoj Avramović iz Lazarevca (vidi: *Student*, van. br. 4, 18. VI 1968).

²⁹ Kao što sam već spomenuo, *Student* je bio zaokupljen pragmatizmom izravnog djelovanja, dok je ostala dnevna štampa nudila za studente najčešće neprihvatljivu interpretaciju događaja.

U »Licima«³⁰ centralno mjesto zauzele su »Teze za dijalog« koje je M. Ekmečić, budući da nisu bile nigdje zapisane, rekonstruirao prema sjećanju čime im je autentičnost izvornog dokumenta znatno umanjena, ali i takve kakve su svakako ukazuju na autorov pristup sagledavanju studentskog protesta — a ponešto govore i o idejnom profilu redakcije lista koja ih je objavila.

Konstatirajući da samo omladina ima »urođen smisao da ideju i misao pretvara u neposrednu realnost«, a svaka država koja to ne uoči i ne poistovjeti se s njom, nužno mora izgubiti, autor ukazuje na ozbiljnost studentske akcije. Po njemu »osnovni razlog današnjeg nemira na univerzitetima je u tome što se omladina nije pomirila s time da je perspektiva jugoslavenskog društva u budućnosti mutno zamagljena i izgubljena«. Nagovještaj takve perspektive, smatra autor, prisutan je već u brojnim nespornostima »na univerzitetu i u cijelom društvu«. Autor će potom ukazati na neke osnovne karakteristike toga nesporazuma, aktualizirajući pri tom i značenje nacionalne problematike koja, osim u Zagrebu, barem u pisanim izvodima, nije bila čak ni naznačena kao potencijalni izvor konfliktnosti i socijalne nejednakosti u Jugoslaviji, iako je za to bilo valjanih razloga.³¹

U »Studentskom listu«³² prisutna je kritičnija valorizacija studentskog pokreta nego u »Studentu« i »Susretima«. Takav pristup bio je, vjerojatno, uslovljen činjenicom što su redakcije prva dva lista činile »progresivno jezgro« pokreta, dok je redakcija »Studentskog lista« bila izvan matice događaja. Iako se obje u člancima objavljenim u drugom posebnom izdanju toga lista odnose na studentsku akciju na Zagrebačkom sveučilištu, sve tom prilikom rečeno vrijedi i za ostala sveučilišna središta.

Osnovna zamjerka koja se upućuje studentima svodi se na nepostojanje konkretnog programa što je onda samo pospješilo lažni avangardizam koji se, po mišljenju Ivana Rogića, jasno očitovao u proteklim događajima. Istog je mišljenja i Miroslav Tuđman koji smatra da »stvaranje takvog, političkog programa, prvi je zadatak Saveza studenata i Saveza komunista Zagrebačkog sveučilišta«. Ukazavši i na nužnost reorganizacije Saveza studenata Jugoslavije prema republičkom principu, »zbog specifičnosti prilika u pojedinim republikama«, nužnost rješavanja materijalnih problema u duhu reforme te potrebe biranja kadrova i rukovodilaca prema određenim programima, autor je zaključio: »Stvaranje političkog programa osnova je svakog studentskog pokreta i pretpostavka da taj studentski pokret postane samostalna snaga i aktivno se uključi u globalne društvene strukture s doprinosom u rješavanju svojih i društvenih problema. Da je to bio slučaj i prije ovih studentskih previranja, tj. da su Savez studenata Sveučilišta i Savez komunista Sveučilišta imali izgrađenu platformu spram Sveučilišta današnji događaji prošli bi u sasvim drugom tonu i u željenim rezultatima.«

³⁰ Vidi: *Lica*, br. 8—9, juni—juli 1968.

³¹ Naime, već tada je na stranicama nekih novina i časopisa u SR Hrvatskoj prisutno nezadovoljstvo položajem te republike unutar šire zajednice. Djelomično opravdani zahtjevi ubrzo će prerasti u nacionalističku euforiju koja će kulminirati 1970—71. godine.

³² *Studentski list*, drugo posebno izdanje, 10. VI 1968.

Prema onome kako je na stranicama istog lista situaciju vidio Tomo Previšić, glavni i odgovorni urednik »Studentskog lista«, malo je vjerovatno da bi i dobar program bio garancija da će se željeni rezultati ostvariti. Po njegovom mišljenju »studenti su iskazali minoran način mišljenja« i političkog obrazovanja. »Na primjer, studenti koji su sudjelovali na mitinzima u Studentskom centru burnim ovacijama pozdravili su sasvim kontradiktorne stavove. U tim momentima studenti su podsjećali na strojeve koji djeluju onako kako ih se navije.«

Prikaz pisanja omladinsko-studentskog tiska u vrijeme eskalacije sukoba na našim sveučilištima ne bi bio potpun, ako bi se ignoriralo pisanje lista »Mladost«.³³ Nezadovoljni pisanjem tog lista, pogotovo ocjenom studentske akcije u njegovom uvodniku, studenti su mu dali »počasno« mjesto na stupu srama, mjestu gdje su se izlagali oni napisi koji su po mišljenju studenata lažno, nekorektno i nadasve politički tendenciozno tumačili najnovije događaje na Univerzitetu. Animizitet prema studentskoj akciji sadržan u tom članku bio je bez presedana. Po mišljenju redakcije »Mladosti« od početka je bilo jasno da se uz opravdane studentske zahtjeve »provlači delovanje anarhistički raspoloženih studenata i neprijatelja socijalizma i samoupravljanja. Ukoliko su događaji odmicali to je postajalo sve jasnije, kao što je postala jasna ideološka platforma najekstremnijih snaga koje su se trudile i u izvesnom smislu uspevale da daju ton pojedinim studentskim skupovima i demonstracijama. Počelo je demagoškim parolama, a završilo je podmetanjem eksplozije u prostorijama 'Putnika' u Beogradu«.

Intervencija policije navodno je iskorištena da se opravdani zahtjevi studenata potisnu u drugi plan »i da se pojave demagoške i antisamoupravne parole«. Tako se, ističe se dalje, vrlo brzo, već nakon dva dana studentskih demonstracija i svega onoga što je bilo u kakvoj-takvoj vezi s njima, saznalo »ko je ko i šta je šta«. Redakcija lista je za ishodište retrogradnih ideja proglasila Filozofski fakultet odakle su se čuli »poznati stavovi o intelektualnoj eliti, o negiranju svega postignutog u samoupravljanju i reformi. Zajedno s tim stavovima pojavile su se i antisocijalističke parole, poziv na pobjedu, na nered, na nasilje«. Pri kraju članka, kako je to u sličnim situacijama već postalo uobičajeno, sugerira se provođenje diferencijacije u redovima studenata kako bi se otkrilo »pravo lice onih snaga koje iza demagoških parola o jednakosti i nenasilju skrivaju svoje pravo anarhističko, birokratsko ili u krajnjoj liniji antisocijalističko lice«.

3. Uvid u pisanje omladinsko-studentskih glasila bio bi insuficijentan, ako bismo se zadržali samo na sadržajima članaka koji su u njima objavljeni. Istina, oni govore najviše, ali su ipak samo jedan segment uređivačke politike. Važnost fotografije kao medija prenošenja poruke u omladinskoj štampi još je izraženija negoli u ozbiljnoj štampi. Stoga je potrebno ukazati i na značenje grafičke opreme nekih omladinsko-studentskih glasila. Iako ona ne daje dovoljno jake argumente da se može tvrditi kako je bitno pridonijela modifikaciji vizuelnog doživljaja tih

³³ *Mladost*, 6. VI 1968.

listova,³⁴ ipak, zbog multifunkcionalnog značaja, ponajprije socijalnog, smatram da joj je potrebno ustupiti određeni prostor.

Ilustracije objavljene u listovima pažljivo su odabrane s ciljem da širem krugu čitalaca dočaraju »duh pobune«, ukažu na fakticitet zbivanja te budu relevantni argumenti za potvrdu veritabilnosti studentske interpretacije sukoba. Pri tome ne bismo smjeli zaboraviti i na vjerojatno očekivane efekte koje su pojedine fotografije imale ostaviti u podsvijesti ljudi. Tu, prije svega, mislim na fotografiju djevojke lica izbezumljenog od bola, okružene policijom, koja je objavljena u već spomenutom, vanrednom broju »Susreta«. Pored te fotografije objavljeno je još nekoliko fotografija velikog formata koje su uspješno prenijele dio atmosfere što je vladala u toku sukoba, i njegove eskalacije kod podvožnjaka, i relativno mirne faze otpočete nakon toga u zgradama okupiranih fakulteta.

Ne umanjujući značenje ostalih fotografija, ipak mi se fotografija nekoćine mladića snimljenih s leđa, na nekom od brojnih mitinga, najvjerojatnije u dvorištu Kapetan-Mišinog zdanja, čini najboljom fotografijom snimljenom za vrijeme sukoba. Ta fotografija nije samo ovjekovječenje konkretnih ljudi u nekoj konkretnoj situaciji, već i mnogo više od toga. Depersonalizacijom pobunjenih mladića, koju je autor postigao tako što ih je slikao s leđa, transcendentirana je i sama situacija u kojoj je fotografija snimljena te je tako zadovoljen jedan od krucijalnih umjetničkih imperativa — mogućnost da se uspostavi korelacija između pojedinačnog i općeg, ličnog i kolektivnog, zbiljskog i onog očekivanog, još neostvarenog.

U centralnom dijelu fotografije, u vrlo dobroj kompoziciji, dominira mladić s povijenom glavom i *pogledom ulijevo*, što je vjerojatno slučajnost — ali indikativna. I dok bi manje zainteresiran, posrbice prosječan promatrač, prešao pogledom fotografiju ne uviđajući u njoj te dimenzije, zavoj na mladićevoj glavi bez sumnje ne bi mogao izmaći njegovoj pažnji. Bijelo platno ovijeno oko glave, ispod kojeg proviruje nešto duža kosa, sugerira da metode koje je primjenjivala policija u pacifikaciji studenata nisu bile nimalo nježne — ali ne samo to. Nužno se nameće i pitanje zašto su se ti ljudi pobunili, zašto su ih tukli, te implicitno i odgovor na suštinsko pitanje: kakav je to sistem koji se prema vlastitoj omladini tako odnosi, i to samo zbog toga što je zabrinuta za svoje sutra i ne dozvoljava da o njezinom životu odlučuje neko mimo nje?

Na naslovnoj stranici istog broja »Susreta« objavljena je velika Titova fotografija koja se bitno razlikuje od njegovih fotografija koje su tih godina bile najčešće u opticaju. Fotografija prikazuje zamišljenog Predsjednika, a odmah iza njega natpis »istina o Crvenom univerzitetu«, čime se vjerojatno želi ukazati, s obzirom na jasno izraženu povezanost fotografije i natpisa, da se samo misleći, bez emocija i strasti, dakle onako kako je Predsjednik postupio u govoru na televiziji,³⁵ može dokučiti

³⁴ Ta konstatacija ne odnosi se na *Paradoks*, list za ozbiljna pitanja, čije pisanje zahitjeva posebnu, temeljitu studiju.

³⁵ Vidi: Dokumenti, str. 337—340. Doduše, Predsjednik će nedugo nakon toga govora zauzeti kritičniji stav prema studentskoj akciji što u trenutku objavljivanja lista redakcija nije mogla znati.

istina o pojedinim aspektima studentskog nezadovoljstva. Natpis, takođe, sugerira da je istina o »Crvenom univerzitetu« iznesena baš na stranicama toga lista što, drugim riječima, znači da u nekim drugim listovima možemo pročitati i neistinitu istinu.

Lik Predsjednika pojavio se na stranicama i drugih omladinsko-studentskih glasila: »Studentskog lista«, »Indexa«, »Studenta« [...]. »Student« od 11. lipnja 1968. godine, dakle nakon Titovog govora na televiziji, donosi na naslovnoj stranici čak osam Titovih fotografija, ali, u prvom planu, i to čini mi se ne slučajno, Predsjednikova je fotografija iz ratnih dana, ista ona fotografija koja se mogla najčešće zapaziti i u vrijeme štrajka na Beogradskom univerzitetu. Te fotografije izraz su podršci *izvornih* principa komunističkog pokreta i dokaz »pravovjernosti« studenata, pretpostavki bez kojih bi pokret već u samom začetku bio osujećen i politički u cijelosti diskvalificiran.

Lenjinova fotografija na naslovnoj stranici prvoga vanrednog broja »Studenta« također sugerira potrebu vraćanju izvornim principima komunističkog pokreta. To što se na naslovnoj stranici pojavila prvo Lenjinova fotografija, a ne, na primjer, Marxova ili Engelsova, nikako nije slučajno. Dok su Marx i Engels bili, prije svega, teoretičari, Lenjin je bio praktičar, čovjek koji je nastojao ozbiljiti jednu revolucionarnu teoriju. Studenti su u osnovi težili istom, permanentnom revolucioniranju društva što je u krajnjoj konzekvenci trebalo smanjiti jaz između proklamiranih ideja (teorije) i društvene zbilje (prakse) koja s proklamiranom teorijom nije imala previše dodirnih točaka.

Vrijedna je pažnje i ilustracija u vanrednom broju »Vidika«;³⁶ ona prikazuje čovjeka koji pokušava nemoguće — dohvatiti zvijezde. Aluzija na studente i njihova htijenja očigledna je, ali ne i točna. Povijesne determinante unutar kojih su djelovali naši studenti nalagale su im rješavanje konkretnih, socijalnih problema. Kozmička dimenzija njihovog bića bila je u drugom planu. Ako i ne odražavaju raspoloženje većeg broja studenata, ilustracija i motto otisnuti na prvoj stranici lista: »Ako su i bogovi okovani, daćemo slobodu i njima« (Velimir Hljebnikov), odražavaju raspoloženje redakcije i autora čiji su se članci našli na stranicama toga lista³⁷ pa stoga i njihovo prisustvo nije lišeno smisla. Ono je tek argument više o pluralitetu opcija, a to znači i demokratske atmosfere unutar redova pobunjenih studenata i njihovih profesora, na kojima se, iz čisto praktičnih razloga, nije inzistiralo.

³⁶ *Vidici*, vanredni broj, jun 1968.

³⁷ Riječ je o ovim člancima: *Nikole Miloševića* — Nasilje, socijalna pravda i sloboda; *Bore Cosića* — Privremena estetika demonstracija; *Trive Indića* — Spontani pokret; i *Petra Živadinovića* — Humanizam ili teror.